

Die uw jeugd vernieuwt als die van een arend

De Reformatie

Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven

De zegen van de grammatica

In de afgelopen tijd heb ik verschillende keren een email gekregen van een predikant die mij vroeg: hoe zit het nu met de vertaling van de priesterzegen uit Numeri 6? Ook als kerkganger kun je daarover vragen hebben. Krijg je na de dienst Gods zegen echt mee? Of vormt de zegen alleen maar een wens? Deze en de volgende week ga ik daarop in.¹

W.H. Rose ■

In dit nummer

<i>Kerkelijk leven</i> - W.H. Rose De zegen van de grammatica	547
<i>Schriftstudie</i> - W.H. Rose De werkwoordsvormen in de priesterzegen	549
<i>Meditatief</i> - J.B. de Rijke Bezonnen bidden	551
<i>Wandelen met God</i> - B. Luiten Boze geesten	552
<i>Achtergronden</i> - A.J. Haak Het leven na ons sterven	554
<i>Aan de broederweg</i> - A.L.Th. de Bruijne Platland en het risico van een ontploffing	557
<i>Synode impressies</i> - W. Tiekstra Zwolve zaken (4)	560
<i>Uit de kerken, persberichten</i>	

Een vertaalprobleem

Aanleiding voor de vraag was de vertaling van deze zegen in de NBV:

*Moge de HEER u zegenen en u beschermen,
moge de HEER het licht van zijn gelaat over u doen
schijnen en u genadig zijn,
moge de HEER u zijn gelaat toewenden en u vrede
geven.* (NBV)

De vraag die aan mij werd gesteld is: moet je met een aanvoegende wijs vertalen ('hij zegene', of 'moge hij zegenen'), of kan het ook met een stellende wijs ('hij zegent')?

In de meeste Nederlandse vertalingen vind je 'hij zegene', of 'moge hij zegenen'. Maar in het commentaar op Numeri uit de serie *De Prediking van het Oude Testament* stelt de schrijver dat je kunt vertalen met 'hij zegent', of 'hij zal zegenen'.² Twee verschillende vertalingen dus - en dan is de vraag: wie heeft er nu gelijk, of zijn misschien beide vertalingen mogelijk?

Is er een oplossing?

Over deze kwestie sprak ik in 2006 tijdens de Schooldag. Deze kende als thema: Waar zijn ze daar in Kampen eigenlijk mee bezig? In mijn geval: Wat doet een docent talen aan de Theologische Universiteit? Als Universiteit hebben we opgeschreven wat het doel is dat we willen bereiken met het onderwijs in de talen van de Bijbel:

“[De afgestudeerde] heeft kennis van en vaardigheid in het gebruik van het Bijbels Hebreeuws en het Hellenistisch Grieks die hem in staat stellen, a. met de bestaande hulpmiddelen grammatica’s, lexica een gedeelte uit het Oude en Nieuwe Testament zonder onoverkomelijke moeite te lezen in de oorspronkelijke taal, b. een zelfstandig oordeel te vormen over verschillen in vertaling en/of exegetische...”

De grammatica als hulpmiddel

Daar zijn we dus naar op zoek: “een zelfstandig oordeel... over verschillen in vertaling en/of exegetische”. En de grammatica is daarbij een hulpmiddel. Ik begin meteen maar met de conclusie. Als we de grammatica serieus nemen, is er maar één vertaling juist: ‘Moge de HEER u zegenen...’ (eventueel ‘De HEER zegene u...’). ‘De HEER zegent u...’ is geen goede weergave van de Hebreeuwse tekst. Twee argumenten leiden tot deze conclusie.

De gebruikte werkwoordsvormen

Het eerste argument voor de vertaling ‘Moge de HEER u zegenen...’ heeft te maken met de gebruikte werkwoordsvormen. Ik zal u de details besparen³, maar een speurtocht in de Hebreeuwse grammatica maakt duidelijk dat twee werkwoordsvormen uit de keten van zes in de priesterzegen doorslaggevend zijn: bij die vormen is duidelijk te zien dat ze niet als stellende wijs bedoeld zijn, maar - zeg maar - als aanvoegende wijs⁴. Bij de andere vier is het niet aan de vorm te zien hoe ze bedoeld zijn.

De volgorde in de zin

Het tweede argument voor de vertaling ‘Moge de HEER u zegenen...’ komt uit het onderzoek

van de laatste jaren, en is nog zo nieuw dat je het in nog maar weinig grammaticale handboeken tegenkomt. Elk van de drie verzen begint met een zin met de werkwoordsvorm voorop, gevolgd door het onderwerp. In het nieuwere onderzoek⁵ is duidelijk geworden dat deze volgorde, werkwoordsvorm-onderwerp, erop wijst dat de werkwoordsvormen niet als stellende wijs bedoeld zijn.

Dat is wat ik de zegen van de grammatica noem: in veel gevallen helpt ze ons om uit verschillende vertaalmogelijkheden de juiste te kiezen. Als we de grammatica serieus nemen is er maar één vertaling mogelijk, ‘Moge de HEER u zegenen...’, zoals we die tegenkomen in de NBG⁵¹ en in de NBV.

Daarmee komt de vraag van het begin van dit artikel terug. Krijg je in de kerk de zegen dan wel echt mee? Of gaat het om een vrome wens? Op die vraag ga ik volgende week verder in. In dit nummer laat ik nu een zelfstandige bijdrage volgen waarin ik de genoemde vertaling verder verantwoord. Misschien lijkt deze wat technisch, maar wil mijn betoog echt overtuigend zijn dan heb ik die toch nodig. Vooral predikanten, die bij het uitspreken van de zegen in de kerkdienst soms nadrukkelijk vasthouden aan een andere vertaling, kunnen er hun winst mee doen.

Dr. Wolter Rose is docent Semitische Talen aan de Theologische Universiteit te Kampen.

noten:

1. Dit artikel is gebaseerd op een toespraak tijdens de Schooldag van de Theologische Universiteit, 27 september 2006.
2. H. Jagersma, Numeri deel I, *De Prediking van het Oude Testament* (Nijkerk: Callenbach, 1983), 126-9, 258-9. Zelfs ‘hij heeft gezegend’, blijkt tot de mogelijkheden te horen. Een bespreking van de argumentatie van Jagersma volgt in een afzonderlijk artikel na dit kerkelijk leven.
3. Zie het artikel elders in dit nummer.
4. Paul Joüon & T. Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew*, Subsidia Biblica 27 (Roma: Pontificio Istituto Biblico, 2006) §46; 114g-h.
5. B.v. Alviero Niccacci, “A Neglected Point of Hebrew Syntax: Yiqtol and Position in the Sentence”, *Liber Annuus* 37 (1987), 7-19; Eep Talstra, *Oude en nieuwe lezers. Een inleiding in de methoden van uitleg van het Oude Testament* (Kampen: Kok, 2002), 54-5.

De werkwoordsvormen in de priesterzegen

Excurs bij 'De zegen van de grammatica'

In de priesterzegen vinden we zes keer een werkwoordsvorm. Twee van die zes zijn zogenaamde korte Yiqtol vormen (in het verleden aangeduid als iussivus). De meeste stemmen gelden: vier gewone Yiqtol (imperfectum) vormen, twee korte Yiqtol vormen, conclusie: de gewone Yiqtol vormen winnen - zo werkt het niet in de grammatica.

W.H. Rose ■

Zes keer

De korte Yiqtol vormen zijn maar in beperkte mate te onderscheiden van de gewone Yiqtol vormen. In veel gevallen zijn deze twee vormen samengevallen¹. De werkwoordsvorm achter 'toewenden', hoort bij die vormen waar geen verschil meer zichtbaar is tussen de gewone en de korte Yiqtol vorm. Als een werkwoordsvorm een suffix heeft voor het lijdend voorwerp dan wordt altijd de gewone Yiqtol gebruikt, ook al zou de vorm zonder suffix een korte Yiqtol geweest zijn. In de priesterzegen hebben drie werkwoordsvormen een suffix.

De enige twee werkwoordsvormen uit het zetal waar de twee vormen wel van elkaar te onderscheiden zijn², zijn allebei korte Yiqtol vormen. Dat is doorslaggevend. Het betekent dat alle zes vormen als korte Yiqtol vormen geïnterpreteerd moeten worden (tenzij iemand bereid is de vormen afwisselend als stellende wijs [4x] en als aanvoegende wijs [2x] te vertalen - maar zo iemand ben ik nog niet tegengekomen).

Naardense Bijbel

Zoals gezegd, vrijwel alle Nederlandse vertalingen vertalen de werkwoordsvormen in de priesterzegen met een aanvoegende wijs. Hetzelfde geldt voor vertalingen in andere moderne talen. De *Naardense Bijbel* is de uitzondering op deze regel en vertaalt met een stellende wijs:

*de ENE zal je zegenen
en je bewaken!-*

*de ENE laat zijn aanschijn tot je oplichten
en is je genadig!-*

*de ENE heft zijn aanschijn tot je op
en legt op jou vrede!*

De *Naardense Bijbel* kan daarvoor een beroep doen op het commentaar van Jagersma (maar dat is dan ook het enige commentaar dat ik ben tegengekomen waarin de vertaling als stellende wijs verdedigd wordt).³ Jagersma erkent dat twee van de vormen korte Yiqtol vormen zijn, maar stelt dat dat in dit geval niet beslissend is. Daar heeft hij twee argumenten voor.

Argumenten

Jagersma's eerste argument is dat het geen toeval kan zijn dat de drie verzen van de priesterzegen in het Hebreeuws achtereenvolgens 15, 20, en dan 25 letters hebben. Ik weet zelf nog niet zo zeker of die getallen bewust zo bedoeld zijn, maar dat doet er op dit moment even niet toe.

Jagersma's tweede argument bouwt hierop voort. Om bij die mooie getallen te komen, heeft de schrijver de schrijfwijze van de woorden van de tekst een beetje moeten aanpassen. Dat kon volgens Jagersma maar op één manier: door bij twee werkwoordsvormen een letter weg te halen, waardoor ze er nu uit zien als korte Yiqtol vormen, terwijl het eigenlijk gewone Yiqtol vormen waren. Als het zo gegaan is, dan is geen van de zes vormen herkenbaar of bedoeld als korte vorm, en dan wordt de vertaling: 'de HEER zegenet jou/zal jou zegenen...'

Problemen

Er zijn twee problemen met deze redenering. In de eerste plaats blijf je zitten met het gegeven van de volgorde: de werkwoordsvorm voorop, daarna het onderwerp. Normaal is dat een aanwijzing voor een modaal gebruik van de Yiqtol vorm (zie 2). Het tweede probleem is de stelligheid waarmee Jagersma beweert dat er maar één manier is

om bij die getallen uit te komen. Het is niet moeilijk aan te tonen dat er alternatieven geweest zouden kunnen zijn. Als er maar één woord is dat zonder verschil in betekenis met een letter minder geschreven had kunnen worden, dan stort Jagersma's redenering in elkaar. Ik moet nu eerst even iets uitleggen over een bijzonderheid in de manier waarop Hebreeuwse teksten werden geschreven. Oorspronkelijk werd alleen maar gebruik gemaakt van consonanten, de vocalen werden niet opgeschreven.

Vanaf waarschijnlijk ergens aan het begin van het eerste millennium v.Chr. werd een innovatie in het schrijven van teksten ingevoerd: vier van de consonanttekens konden ook geschreven worden in een positie in het woord waar een vocaal uitgesproken werd. Deze consonanttekens die op zo'n moment functioneren als vocaal, worden vocaalleters of leesmoeders genoemd. Of je een woord met of zonder vocaalletter schreef, maakte geen enkel verschil: het bleef dezelfde vorm van hetzelfde woord. Alleen voor het lezen was het wat makkelijker.

Het laatste woord van de priesterzegen, vertaald met 'vrede' is zo'n woord dat met en zonder leesmoeder

geschreven kan worden. Als de schrijver wilde bezuinigen op het aantal letters van de laatste regel (vers 26) om bij 25 letters uit te komen, had hij dat woord met drie i.p.v. vier letters kunnen schrijven.⁴ Voor de betekenis was het verschil o.o geweest. Een andere bezuinigingsmogelijkheid is het Hebreeuwse woord vertaald met 'over u' in vers 25 en 'u' (de eerste keer) in vers 26. Ook hier hadden drie i.p.v. vier letters gebruikt kunnen worden.⁵

Conclusie

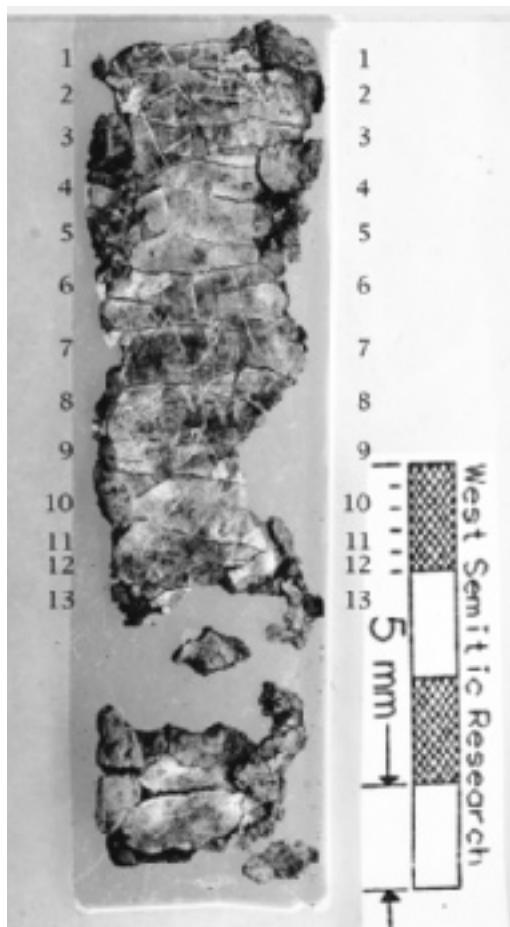
Jagersma's redenering is om verschillende redenen problematisch en heeft weinig overtuigings-

kracht. Er is geen reden om een uitzondering te maken voor de interpretatie van de werkwoordsvormen in de priesterzegen in Numeri 6:24-26. De enige vertaling die vanuit de grammatica van het Hebreeuws te verantwoorden is, blijft die met een aanvoegende wijs. *Moge de HEER u zegenen...*

Dr. Wolter Rose

noten:

1. Vergelijk JM §46a.
2. JM §46b.
3. Een uitgebreider betoog over de vertaling van de werkwoordsvormen is te vinden in H. Jagersma, "Some Remarks on the Jussive in Numbers 6,24-26". Pp. 131-36 in *Von Kanaan bis Kerala: Festschrift für Prof. Mag. Dr. J.P.M. van der Ploeg O.P. zur Vollendung des siebzigsten Lebensjahres am 4. Juli 1979: Überreicht von Kollegen, Freunden und Schülern*. Onder redactie van W.C. Delsman e.a. *Alter Orient und Altes Testament* 211. Kevelaer: Butzon & Bercker en Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 1982. In het vervolg van deze excurs voeg ik de argumentatie in commentaar en artikel samen.
4. In 1979 werden in Ketef Hinnom, net buiten de oude stadsmuren van Jeruzalem, bij opgravingen in een grafcomplex uit de IJzertijd twee mini boekrollen gevonden (27 bij 97 mm en 11 bij 39,2 mm) beschreven met hele kleine letters, elk met een groot deel van de priesterzegen uit Numeri 6 (zie de recente heruitgave van de inscripties in Gabriel Barkay en Andrew G. Vaughn e.a., "The Amulets from Ketef Hinnom: A New Edition and Evaluation", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 334 (2004), 41-71). Dit zijn de oudst bekende inscripties met citaten uit de Bijbel. Op de ene inscriptie ontbreekt Num. 6:26, op de andere is het voorwerp op verschillende plaatsen beschadigd, o.a. bij het woord vrede uit vers 26, waarvan alleen maar een stukje van de eerste letter en de complete laatste letter zichtbaar zijn. Er moet voor die laatste letter nog meer gestaan hebben, en volgens de uitgevers van de tekst is er ruimte voor maar één letter meer. Als dat klopt, dan zou het woord zonder leesmoeder geschreven zijn. Maar verder dan deze reconstructie van een beschadigde tekst komen we helaas niet.
5. In het Hebreeuwse Oude Testament is deze schrijfwijze met een letter minder van '(over) u' bij het enkelvoud niet overgeleverd, maar dat kan toeval zijn. De kortere schrijfwijze (naast de gewone) is wel bekend bij het meervoud. In inscripties komt de kortere schrijfwijze letters ook bij het enkelvoud voor.

Bron: Gabriel Barkay Andrew G. Vaughn others, "The Amulets from Ketef Hinnom: A New Edition and Evaluation", *Bulletin of the American Schools of Oriental research* 334 (2004), 41-71.

Bezonnen bidden

**Het einde van alles is nabij - Kom daarom tot bezinning en wees
helder van geest, zodat u kunt bidden**

J.B. de Rijke ■

1Ptr. 4:7

De wereld draait door. Bij elk sterven en begraven blijkt dat weer. Stopten vroeger de mensen nog even wanneer een begrafenisstoet passeerde, tegenwoordig heeft niemand daar meer tijd of aandacht voor. De wereld draait door. Het is goed om dat te beseffen als ik weer eens mezelf voorbij loop omdat ik zoveel 'moet'. Want inderdaad, de wereld draait door. We maken elkaar gek met alles wat we hier en nu willen doen of van onze omgeving 'moeten' doen. Maar wanneer kom ik tot dat beseef?

De Prediker zegt: Het is beter dat je naar een huis vol rouw gaat dan naar een huis vol feestrumoer, want in een huis vol rouw eindigt iedereen (7:2). Een praktische aanwijzing bij de oproep van Petrus om tot bezinning te komen. Voor hartverscheurende taferelen die op de tv zijn te zien in een poging ons tot bezinning te brengen en gulle gevers te laten zijn, is in deze zap-cultuur geen ruimte. En waar haal ik de tijd vandaan om na te denken vanwege die oproep tot bezinning van Petrus? Maar de dood in je nabije omgeving is niet weg te zappen. Bij het levenseinde van een ander, zeker een leeftijdsgenoot, word je bij je eindigheid bepaald. En misschien ook bij 'het einde van alle dingen'. Alhoewel, bij het eerste kan ik me nog wat voorstellen. Vanwege dat huis vol rouw.

Bezinning leidt niet automatisch tot bidden. Petrus roept me er toe op. Gelukkig. En als ik dan even tot bezinning kom, ontdek dat er genoeg te bidden is. Schuldbelijdenis. Niet omdat ik niet alles afkrijg in mijn leven, maar omdat ik me laat opjagen alsof ik alles moet afkrijgen in mijn leven. Schuld dat ik me laat leven door de waan van de dag in een wereld die doordraait. Schuld dat ik over de nood, pijn en moeiten van anderen in al mijn drukte heen leef. En nu ik tot bezinning kom, ontdek waarvoor er te bidden is en ook door de glitter en glamour van veel zogenaamd geluk hier en nu heen kijk, merk ik dat er eindelijk veel mensen, dingen zijn om voor te bidden. En te danken. Want in het zicht op de nabijheid van mijn einde (en dat van de wereld) biedt Gods koninkrijk een schitterend perspectief. Stel je toch eens voor: alles heel!

Dat kan even lijken op wegluchten uit de werkelijkheid. Dromen van Gods koninkrijk, verlangen naar, bidden om. Maar juist in alle bezonnenheid zie ik dat andere mensen dromen en illusies najagen. Dromen en illusies van maakbaarheid van hun eigen leven of van de samenleving. Ik ben blij dat Jezus me leerde bidden:

Onze Vader in de hemel,
laat uw naam geheiligd worden,
laat uw koninkrijk komen
en uw wil gedaan worden
op aarde zoals in de hemel.
Geef ons vandaag het brood
dat wij nodig hebben.
Vergeef ons onze schulden,
zoals ook wij hebben vergeven
wie ons iets schuldig was.
En breng ons niet in beproeving,
maar red ons uit de greep van het kwaad.
Want aan u behoort het koningschap,
de macht en de majesteit tot in eeuwigheid

Ds. Jan Bert de Rijke is predikant van de Gereformeerde Kerk te Krimpen aan den IJssel.

Boze geesten

wandelen met God

*Als boze geesten in de lucht ons leven hier belagen,
weest voor hun woede niet beducht: voor ons komt vrede dagen.*

Gez. 142:3, Gereformeerd Kerkboek

B. Luiten ■

Een dringende vraag

Menen we wat we zingen? Zijn we ons de nabijheid van boze geesten bewust? Zoeken wij bescherming tegen hun woede?

Die vraag kunnen we niet afdoen met een algemeen antwoord. Bijv. dat we weten dat de duivel rondgaat als een brullende leeuw, op zoek naar prooi (1Ptr. 5:8). Want menigeen belijdt dat, maar zonder daarvan heet of koud te worden. Terwijl Luther ons leerde zingen van persoonlijk 'belaagd worden'. Of in onze andere berijming: 'Laat duizend duivels om ons staan, belust om te verslinden' (Gez. 143:3). Daarin gaat het om een acute dreiging, ons leven lang.

Zijn we naïef geworden hierin?

Of erger: is het niet langer gereformeerd om de invloed van boze geesten te benoemen? Hebben we dat uitbesteed aan charismatici?

Hebben wij dan alles onder controle, met onze theologie en psychiatrie?

Kwade geesten

'Onze strijd is niet gericht tegen mensen maar tegen hemelse vorsten, de heersers en de machthebbers van de duisternis, tegen de kwade geesten in de hemelsferen' (Ef. 6:12). Dit woord is opvallend uitgebreid in het benoemen van de krachten van het kwaad. Het is ook bijzonder indringend door de ontkennende vergelijking erin: 'onze strijd is *niet* gericht tegen mensen ('bloed en vlees' stond er tot voor kort). Hoezo niet? Stel je voor dat gelovigen dit hebben gelezen in de tweede wereldoorlog, uitgeput en kapotgemaakt door de bezetter. Hoezo is de strijd dan niet tegen mensen? Natuurlijk wél! Maar het gaat om de vergelijking: *de strijd die je ziet, verbleekt bij het geweld dat je niet ziet*. De inzet is niet je lichaam, maar je ziel. Niet alleen voor tijdelijk, maar voor eeuwig.

Als mensen je onrecht aandoen, bestelen, miskennen, martelen, laat daardoor dan geen wig drijven tussen God en jou. Want dáár is het om te doen! Niet dat je beulen dat beseffen, maar de boze, die hen bezielt, is daarop uit. Het is nooit alleen het kwaad van mensen, dat je treft. Altijd komt hij daarin mee, die het kwaad zelf is. Daarom moeten wij niet denken, dat onze strijd tegen bloed en vlees is. Wat kunnen mensen ons uiteindelijk doen? Ze kunnen hoogstens ons lichaam doden. Maar wat de boze intussen wil, gaat veel verder. De boze, die blijkens het woord van God daarbij zijn

legers inzet, zijn vorsten en zijn geesten.

Nooit is de strijd alleen tegen mensen! Ook in geval van een aanval op de leer van de kerk worden wij opgeroepen de *geesten* te beproeven en onderscheid te maken tussen wie wel of niet van God komt. Johannes schrijft: 'iedere geest die Jezus Christus niet belijdt, komt niet van God' (1 Joh. 4:2,3). Dat doet ons verder zien dan de mensen, wanneer die hun eigen leringen drijven. Al biedt dit dus geen vrijbrief om bij elk verschil van inzicht iemand 'een andere geest' toe te schrijven.

Bezeten mensen

Die boze geesten zijn trouwens in vreedstijd net zo actief. Ook als wij met mensen helemaal geen oorlog hebben, blijven zij ons aanvallen.

Nog niet zo lang geleden maakten we ons druk over de praktijken van het glaasje draaien. Veelal jonge mensen maakten daarvan een spannend spel. Totdat zij tot hun ontzetting moesten ervaren, dat ze inderdaad een boze macht over zich hadden afgeroepen! Als je ze roept, komen ze. Daarom heeft God zijn volk uitdrukkelijk verboden die geesten te roepen (Deut. 18:11). Maar roep je ze alleen met een glaasje dat je draait? Wat te denken van films die vol zijn van 'horror' en buitensporig geweld? Denk je, als je daarnaar kijkt, dat er alleen een product van mensen bij je binnenkomt? En als je je verlekkert aan beelden vol porno, geef je je dan alleen over aan 'bloed en vlees'? Hoe naïef kun je zijn! Want daarin komt *altijd* een macht mee, die je geest en je ziel wil bezetten. Daardoor ontstaan 'bezeten' mensen. Ten onrechte wordt 'bezetenheid' gemeen aan (in onze ogen) afwijkend gedrag, razernij, enz. Zeker kan dat daarin meekomen, maar dat hoeft niet. We lezen niet alleen over een razende Saul, maar ook over een berekenende Judas, van wie niemand ook maar dacht dat hij zijn ziel had verkocht aan de boze. Wie 'bezeten' is, is *bezet*. De bezetter heeft hem zo in zijn greep, dat er voor de Heer geen enkele ruimte meer is. De meeste bezetenen lopen vrij rond, zijn niet verklaard tot psychiatrisch patiënt.

Uiteindelijk zal het satan een zorg zijn of wij leven in oorlog of vrede, in voor- of tegenspoed. Hij heeft maar één oogmerk: *mensen bezetten!* In Opb. 9 toont de Heer ons, hoe de boze de hemel verduistert met rook uit de afgrond. Mensen worden erdoor gepijnigd, ze willen wel dood, maar dat lukt niet. Die rook wordt nader omschreven als een *leger* van schorpioenen. Mensen lij-

den pijn daardoor, terwijl hen alle zicht op God wordt benomen. Zó is de werkelijkheid waarin wij leven, in onze moderne tijd, door de boze geesten in de lucht. Zij vervuilen het geestelijk klimaat en vervullen mensen zo dat alles wat tijdelijk is de aandacht opeist.

Toch is er ook licht in die rook: degenen die verzegeld zijn als eigendom van Jezus Christus, door de *heilige* Geest, houden het zicht op God. Hen mag dat leger geen kwaad doen (vers 4). Geweldig! Een dringende reden om dan niet vrijwillig (naïef) het leven in die rook uit te proberen...

Hoe diep kan het gaan

Nooit zit het kwaad alleen in 'vlees en bloed'. Dat ontdekken ook zij die werden misbruikt en verkracht. Na jaren kunnen ze soms nog niet rustig slapen, worden ze hun bed uitgedreven, kunnen ze 's nachts uren op de trap zitten. Of hun armen en benen zitten vol littekens, door verwondingen die zij zichzelf moesten toebrengen. Ongetwijfeld zal dat psychiatrisch te duiden zijn. Terwijl er tegelijk meer aan de hand is dan wetenschappelijk geformuleerd kan worden. Gaan de psychiater en de pastor dan vechten om wie de behandeling mag doen? Natuurlijk niet, ze zullen beseffen hoe hard ze elkaar nodig hebben. En hoe ze, elk vanuit eigen professie, iemand kunnen helpen. Geen van beiden kan tegen de ander zeggen: 'ik heb jou niet nodig'.

Een depressie bijvoorbeeld kan vele oorzaken hebben. Zoiets kan in de genen zitten, maar er kan ook van alles zijn gebeurd waardoor het donker is geworden in iemands leven. Ook kan het te maken hebben met een manier van denken. Iemand die alles in eigen hand wil houden, en daardoor steeds tegen vooral zijn eigen falen aanloopt, zal eerder zwaarmoedig worden dan iemand die zich aan Jezus kan toevertrouwen. Terwijl dat weer de vraag oproept, hoe zulk denken is ontstaan, enz., enz. Die kluwen is niet zomaar te ontwarren, psychiatrie is een vak. Tegelijkertijd is het dagelijkse gevecht voor het bestaan nooit alleen psychisch. Inzet is ook dat iemand het licht in de rook blijft zien, of opnieuw ontdekt. Dat kan net zo goed helend zijn en verlichting geven van pijn.

Bevrijdend pastoraat

Dan is daar ineens het zogenaamde 'bevrijdingspastoraat'. Van begin af aan heb ik die naam betreurd, omdat ze bron is van verwarring en discussie. Want *alle* pastoraat, dat waarlijk *pastoraat* is, biedt bevrijding! Niet dat de pastor voor medicus kan spelen of voor therapeut. Maar hij kan de mens helpen om *in het licht* te komen, ook met zijn spanningen en neuroses. Pastoraat is niet oplossingsgericht, maar is er wel op uit dat niemand *gevangen* zit in zijn zorgen of moeiten. De vraag is: 'kun je zien op de Heer?', 'wie is Hij voor je?' en 'wie ben jij voor Hem?' Het kan een ware bevrijding

zijn om iemand te vertellen dat er maar één Heer is in zijn leven, dat hij naar alle andere stemmen dus niet hoeft te luisteren. En dat die ene Heer alles heeft gedragen, ook het onrecht en het beroofd worden van eer, om voor iedereen in elk opzicht de Verlosser te zijn. En vooral: als Hij wast met zijn bloed (en dat doet Hij!), dat Hij dan alle vuil van je afneemt, ook het vuil dat de dader achterliet. Keer op keer blijkt dat een eye-opener te zijn voor mensen die niet eens meer voor de spiegel durven staan. Geloof is geen therapie, maar het is wel de manier om het *vertrouwen* terug te vinden in God en in het leven (HC zondag 7). Niet met voorbijzien aan de moeiten, maar met inbegrip daarvan. Ook al zouden depressies en dwangneuroses niet overgaan, dan nog mag een mens het geluk ontdekken in Jezus Christus, zich aanvaard weten als Gods geliefd kind om te leven onder een open hemel.

Maar wat praten we over 'patiënten'? Bewust heb ik breder ingezet. Want ik zie 'gezonde mensen' in de greep van wat ze niet los kunnen laten, zoals de noodzaak om zich te bewijzen, de behoefte aan erkenning, de drang naar succes, het krijgen van gelijk of ook een zondig levenspatroon. Ze zijn niet vrij, omdat andere heren in hun hart de lakens uitdelen, geesten die niet van God komen. Ze hebben zich daarvan afhankelijk gemaakt. Dan is het een hele weg om (opnieuw) uit te komen bij de voet van het kruis, en daar alles los te laten om het levensgeluk van Jezus te verwachten en van Hem alléén. Het wordt een keus om je aan Jezus vast te klampen óf aan iets of iemand anders. Dat andere, dat is altijd iemands gevangenis.

Op die manier is alle pastoraat bevrijdend. Anders is het geen pastoraat. De naam 'bevrijdingspastoraat' wekt de indruk alsof 'bevrijding' een nieuwe toevoeging is. Dat is raar. Zou het niet alsnog mogelijk zijn, deze naam te laten vervallen? Ik denk dat dat een hoop spanning zal schelen. En dat we daardoor weer gaan zien dat de boze geesten niet *enkelen* belagen, maar ons *allemaal*.

Het enige punt van verschil dat dan overblijft, is de vraag of een pastor op een zeker moment een geest mag aanspreken om hem weg te sturen. Een terechte vraag is: hoe kom je aan je diagnose? En mijn vraag is vooral: mógen wij met geesten spreken? Maar laten we het verschil niet groter maken dan het is. M.i. leert Jezus ons het uitdrijven van geesten *door gebed* (Mk. 9:29). In ieder geval is dat waar het om gaat en waar we het allemaal over eens kunnen zijn: dat een mens leert knielen voor de enige Heer *en voor niets en niemand anders*. Dat hij Hem in zijn hart erkent, alle last bij Hem neerlegt, onder zijn bescherming zich stelt en zo in de vrijheid gaat staan. In de overwinning zelfs (Rom. 8:37). Grotere bevrijding ken ik niet!

Ds. Bas Luiten is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zwolle-Centrum.

Het leven na ons sterven

De vraag of er leven is na de dood houdt veel mensen bezig. Dit bewijst wel de gretige aftrek van het boek van Prof. Pim van Lommel 'Eindeloos Bewustzijn' (waarvan al een achtste druk verschenen is!). Het zijn de bijna-dood-ervaringen die Van Lommel doet vermoeden (en velen met hem) dat ons bewustzijn wel eens zou kunnen voortbestaan na dit leven.

Een goede aanleiding om eens stil te staan bij de vraag wat de Bijbel nu eigenlijk zegt over het leven na dit leven. Voor alle duidelijkheid, ik beperk mij tot een bespreking van het voortbestaan direct na dit leven, wat wij christenen ook wel de zogenaamde 'tussentoestand' noemen².

A.J. Haak ■

Het leven na ons sterven: twee mogelijkheden

Dat volgens de Bijbel het leven na ons sterven niet stopt maar doorgaat, dat hoeft geen betoog. We kunnen zelfs zeggen dat de Bijbel laat weten dat ieder mens leven bezit dat nooit eindigen zal³. De Bijbel leert ons dat er direct na ons sterven twee mogelijkheden zijn: of we worden door engelen weggedragen naar de hemel of we slaan onze ogen op in het dodenrijk⁴.

De hemel

Maar wat is de hemel voor plaats? Wat kunnen we daar verwachten?

Het eerste wat we moeten zeggen als we over de hemel spreken, is dat de hemel de plaats is waar God woont samen met het Lam, Jezus Christus. De hemel is Gods paleis, daar is zijn troon⁵. Maar daar zijn ook Gods engelen samen met de gestorven gelovigen⁶. De Bijbel spreekt over duizenden engelen en als we bedenken dat daar al de gestorven gelovigen van het begin van de wereld tot nu toe verblijven, dan kan het niet anders of de hemel is werkelijk een grote wereld⁷.

Maar wat doen de gestorven gelovigen daar dan, waar zijn ze mee bezig in de hemel? Voor de gestorven gelovigen is de hemel allereerst een plaats van uitrusten. In Openb. 14:13 zegt immers een stem uit de hemel: *Gelukkig zijn zij die vanaf nu in verbondenheid met de Heer sterven. (...) zij mogen uitrusten van hun inspanningen, want hun daden vergezellen hen.* Rusten wil niet zeggen dat men daar luiert en slaapt, maar rusten wil zeggen dat de gelovigen

daar niet meer hoeven te strijden tegen zonde en allerlei moeiten. Daar mogen zij ongestoord genieten van het heerlijk hemels leven. Dit genieten bestaat uit het dienen van God en er wordt zelfs gesproken over heersen samen met Christus⁸.

Het dodenrijk

Niet iedereen zal na het sterven de hemelse werkelijkheid binnengaan. Velen zullen hun ogen opslaan in wat het dodenrijk wordt genoemd. Wat is het dodenrijk voor plaats? Wel, als de hemel de plaats is waar God woont dan is het dodenrijk de plaats waar God *niet* woont; het is de plaats waar God afwezig is, maar dan ook al zijn zegeningen. Al wat goed is, ontbreekt daar. Er is daar geen liefde en geen vrolijkheid. Het is een plaats van ellende en pijn, een gevangenis⁹. Men heeft daar geen uitzicht of hoop op iets beters want de doden in het dodenrijk weten dat hun lot vast staat¹⁰.

Is er contact tussen de hemel en het dodenrijk?

Als we de gelijkenis van de rijke man en de arme Lazarus lezen, dan zien we dat er contact is tussen de hemel en het dodenrijk: de rijke man in het dodenrijk ziet Abraham en Lazarus immers en hij praat met Abraham. Blijkbaar kan men elkaar zien en horen.

De vraag die zich dan aan ons opdringt, is de vraag of dat wel kan. Want het is toch moeilijk voor te stellen dat men in de hemel van de hemelse rust genieten kan terwijl men onder-tussen in het dodenrijk kan kijken en het geklaag kan horen.

En zo kan het inderdaad niet zijn. Wat me wel mogelijk lijkt, is dat bepaalde vooraanstaande gestorven gelovigen (zoals Abraham) van God de mogelijkheid krijgen om contact te maken met de doden in het dodenrijk. We zien immers in de gelijkenis van de rijke man en de arme Lazarus dat er contact is tussen de rijke man en Abraham, maar niet tussen de rijke man en Lazarus.

dat ze het geluk van de hemel kunnen zien, maakt voor hen het lijden des te groter

Aan de andere kant is het wel geloofwaardig dat men in het dodenrijk de hemelse heerlijkheid kan horen en zien. Naast wat in de gelijkenis wordt gezegd, kunnen we ook denken aan Lukas 13:28: *jullie zullen jammeren en knarsetanden, wanneer je Abraham, Isaak en Jakob en al de profeten in het koninkrijk van God zien, maar zelf buitengesloten wordt*. Juist dat ze het geluk van de hemel kunnen zien, maakt voor hen het lijden des te groter.

Leven als geest

De Bijbel vertelt ons dat als wij sterven onze geest ons lichaam verlaat en haar intrek neemt in de hemel of in het dodenrijk¹¹. Onze geest (of ziel) is ons innerlijk bewustzijn, het menselijk 'ik'¹². Ook al wordt onze wijze van bestaan anders, we blijven onze eigen persoonlijkheid behouden (zij het zonder zonde).

Ons leven in de hemel is een bewust leven, in de hemel kan onze geest denken, zien en spreken¹³. Dat is natuurlijk bijzonder, want hoe is dat mogelijk? Hoe kun je praten zonder mond, zien zonder ogen?

Sommigen menen dat de zielen een soort van tussenlichaam zullen krijgen. Het bezwaar tegen dit idee is dat de Bijbel nergens zegt dat God tussentijds een ander lichaam schept. We hebben één lichaam dat we moeten achterlaten in het aardse graf tot de jongste dag¹⁴. Maar wat Jezus ons zegt in Mattheus 22, dat de gelovigen in de opstanding zullen zijn als de engelen, heeft ons hier wel wat te zeggen. De engelen zijn geesten die onlichamelijk zijn. Toch kunnen ze zich laten zien en ze kunnen spreken en horen. Dit laat zien dat een soortgelijk voortbestaan na dit leven ook mogelijk is voor de gestorven zielen¹⁵.

Herinnering en herkenning

Een grote vraag voor ons is altijd weer: zullen we elkaar herkennen in de hemel? Zal er daar een weerzien zijn van elkaar?

Het is de vraag naar de herkenning maar ook naar de herinnering, want zonder herinnering

zal er immers ook geen herkenning zijn. Als we nu de gelijkenis van de rijke man en de arme Lazarus lezen, dan is er blijkbaar wel sprake van herinnering aan het aardse leven: de rijke man herinnert zich immers zijn broers die nog op aarde zijn. Maar ook een tekst als Luk. 16:9 wijst hier op. Daar zegt Jezus dat de vrienden die je met behulp van de valse mammon gemaakt hebt op aarde, je in de hemel blij zullen ontvangen¹⁶. Uit deze woorden blijkt dus dat die vrienden je zullen herkennen als je in de hemel komt en zich zullen herinneren wat je voor hen gedaan hebt tijdens het leven op aarde. Dit wijst dus op herinnering en herkenning¹⁷.

Maar dan wordt voor ons al snel de vraag: maar als er dan herinnering en herkenning is in de hemel, is er dan geen gemis? Want stel, een moeder in de hemel herinnert zich haar zoon op aarde en ze wacht geduldig tot zij ook haar zoon herkent tussen degenen die binnengaan, maar haar zoon komt niet, wat dan? Is er dan geen verdriet bij deze vrouw?

Die vraag moet ontkennend beantwoord: in de hemel is er geen verdriet meer. Blijkbaar is het zo dat er geen verdriet is ook al kan het zijn dat je iemand mist. Hoe dat kan? Allereerst omdat in de hemel de banden anders zijn geworden. Aardse banden zijn niet fundamenteel meer voor de zielen in de hemel. Wat hen vervult, is de gemeenschap met Jezus Christus en in en door Hem met elkaar¹⁸. We zullen ook anders kennen en beter kennen. Prof. K. Schilder schreef hierover: *het verkeer zal ginds zó volkomen zéker, en zó akuut en dadelijk zijn, in alle regelmaat, dat ieder mens er een leesbare brief van Christus wordt voor de ander. Elke lofzegging, die in de ziel van de één leeft, vindt bij de ander dadelijk aansluiting, gehoor, antwoord. (...) De één geeft de ander de hand, als hij hem ontmoet op verre "afstand", want de diastase is opgeheven, alle dia-stase*¹⁹.

Overigens waarschuwt Schilder voor het stellen van de vraag naar het weerzien van aardse geliefden en vrienden in de hemel. Het moet ons niet gaan om 'onze eigen levensroman', maar het moet ons gaan om het grote werk van God voor al de zijnen, dáárvan zullen we in de hemel veel mogen weten en zien²⁰.

Wachten op de grote finale

De hemel en het dodenrijk zijn nog niet de eindbestemming. Het dodenrijk is het voorportaal van de hel, 'de poel van vuur'. Als Jezus het eindoordeel heeft voltrokken, zullen het dodenrijk en haar bewoners in deze poel van vuur worden geworpen, samen met de duivel en zijn gevallen engelen²¹.

Ook de hemel is nog niet de eindbestemming, het is nog een wachtplaats. Al is de blijdschap daar groot, zij is nog getemperd²². De hoogste gelukzaligheid wordt pas bereikt na het oordeel, als het kwaad definitief is weggedaan en God een nieuwe hemel en aarde heeft geschapen. Daarop zullen de gelovigen mogen wonen

voor eeuwig, hun zielen verenigd met hun vernieuwde lichaam. Dan komt in vervulling waar Jesaja van profeteerde: *Zie ik schep een nieuwe hemel en een nieuwe aarde. Wat er vroeger was, raakt in vergetelheid, het komt niemand ooit nog voor de geest. Er zal alleen maar blijdschap zijn en groot gejuich om wat ik schep.*²³

Ds. Arco Haak is predikant van de Gereformeerde Kerk van Driesum c.a. te Wouterswoude.

Voetnoten:

- 1 P. van Lommel, *Eindeloos Bewustzijn*, Kampen⁸: Ten Have, 2007
- 2 Zie J. van Genderen, *Beknopte Gereformeerde Dogmatiek*, Kampen⁹ 1993, blz. 746.
- 3 Zie over 'de onsterfelijke mens': K. Dijk, *Tussen sterven en opstanding*, Kampen 1951, blz. 7-19.
- 4 Zie Luk. 16:22-23. De gelijkenis van Jezus over de rijke man en de arme Lazarus zal ik vaker aanhalen voor ons onderwerp. Dat het hier om een gelijkenis gaat, stemt tot voorzichtigheid omdat in aardse vormen wordt gesproken over de eeuwige dingen. Maar toch mogen we verwachten dat Christus ons in deze gelijkenis geen verkeerde voorstelling van zaken geeft. Verg. K. Dijk, *a.w.*, blz. 110.
- 5 Op. 4:2-4.
- 6 Zie Op. 4:7.
- 7 Verg. Joh. 14:2-3 waar Jezus zegt: 'in het huis van mijn Vader zijn veel kamers'.

- 8 Op. 20:6. Over het heersen met Christus, verg. K. Dijk, *a.w.*, blz. 146-147.
- 9 2 Petr. 2:9; Luk. 16:24.
- 10 Luk. 16:28.
- 11 Zie Luk. 16:22-23. Verg. Luk. 23:46; Hand. 7:59.
- 12 Verg. Genderen, *a.w.*, blz. 747.
- 13 Zie Luk. 16; Op. 6:9-11; 7:9vv; 15:1vv, e.a. Dat ons voortbestaan bewust is en niet bestaat uit een 'ziel-slaap' heeft m.i. Wiskerke overtuigend aangetoond in zijn boek tegen de leer van Ds. B. Telder: J.R. Wiskerke, *Léven tussen sterven en opstanding*, Goes 1963.
- 14 Zie hierover ook K. Dijk, *a.w.*, blz. 43-47.
- 15 Mt. 22:30.
- 16 In de vertaling komt niet goed uit dat het gaat om de vrienden die je opnemen in de eeuwige heerlijkheid, toch is dat wel bedoeld. Verg. J. van Bruggen, *Lucas. Het evangelie als voorgeschiedenis*. (CNT-3) Kampen 1993, blz. 302; S. Greydanus, *Het heilig evangelie naar de beschrijving van Lucas*. (Commentaar op het Nieuwe Testament III, 2). Amsterdam 1941, blz. 778.
- 17 K. Dijk wijst ook nog op Mat. 8:11. K. Dijk, *a.w.*, blz. 131.
- 18 Dat het ons in *dit* leven al allereerst om die *geestelijke* band moet gaan, blijkt uit woorden van Jezus in Mat. 12:48-50; Luk. 8:21.
- 19 K. Schilder, *Wat is de hemel?*, Kampen 1954, blz. 129.
- 20 Zie K. Schilder, *a.w.*, blz. 125-126.
- 21 Zie Op. 20:14
- 22 Zie Op. 6:9-10.
- 23 Jesaja 65:17.

Persberichten

gewijzigde datum

Donderdag 29 mei 2008 Drachten, duolezing ds. J.R. Visser, Dronten, 'Prediking: mens wie bent je', Geref. kerk, 'De Fontein', de Kolken 89, aanvang 20.00 uur.

Stichting Steun Reformatie Oostenrijk

De Stichting Steun Reformatie Oostenrijk (SSRO) organiseert, samen met de ERKWB in Rankweil (Vorarlberg, Oostenrijk) 's zomers Nederlandstalige kerkdiensten. Dat gebeurt D.V. ook dit jaar weer en wel in de periode van 13 juli-10 augustus. Predikanten die in de omgeving van Rankweil vakantie houden, wordt bij dezen gevraagd in een van deze (middag)diensten voor te gaan. De Nederlandstalige diensten zijn buitengewoon belangrijk voor onze Oostenrijkse broeders en zusters (van wie een aantal het Nederlands beheerst of verstaat) omdat de diensten goed bezocht worden en de omgeving daaruit afleidt dat de ERKWB gemeente in Rankweil dus toch echt een kerk en geen sekte is. Heel belangrijk in een zeer Rooms-katholieke samenleving! Bovendien biedt het daar voorgaan een prachtige gelegenheid om eens kennis te maken met het werk van de Evangelisch-Reformierte Kirche Westminster Bekenntnis (ERKWB).

Er wordt nog voorziening gevraagd voor 13 juli en 3 en 10 augustus a.s.

Rankweil ligt in een fantastisch vakantiegebied tegen de grens met Zwitserland en Liechtenstein.

Informatie over de ERKWB en zelfs over een goed onderkomen bij een gezin van de gemeente daar dat vakantiewoningen verhuurt, vindt u op www.reformiert.at onder Links.

Predikanten kunnen contact opnemen met ondergetekende via j.r.krol@planet.nl.

uit de kerken

Almere-West - beroepen : M.A. van Leeuwen te Rotterdam-Oost
Steenwijk - beroepen: H. Offereins te Schildwolde

Zwolle - Generale Synode : Reacties op het rapport 'M/V in de kerk' zijn t/m woensdag 30 april welkom: Synode GKv Postbus 770, 3800 AT Amersfoort of e-mail: synode@gkv.nl

Platland en het risico van een ontploffing

aan de broederweg

Bedoelt de Bijbel echte geschiedenis weer te geven? Over die vraag schreef ik een bijdrage in de bundel *Omhoogkijken in platland*. Vorige week ging ik in op kritiek die mijn bijdrage heeft opgeroepen. Ik legde uit dat de open vragen die ik stel bij bijbelboeken als Daniël, Jona en Job bedoeld zijn om serieus in te gaan op wat over het genre van die boeken naar voren is gebracht. Het is niet zo dat ik zelf het historische karakter van de boeken betwijfel of anderen op dat spoor zou willen zetten. In dit artikel reageer ik nog op enkele andere kritische opmerkingen.

A.L.Th. de Bruijne ■

Uitbouwen?

Verskillende reacties suggereren dat ik in *Platland* verder ga dan in *Woord op Schrift*. Bijvoorbeeld br. Capellen stelt dat in zijn bespreking op de website 'eeninwaarheid.nl'. Hij concludeert dat de curatoren mij enkele jaren geleden ten onrechte ongemoeid lieten en zelfs waardering uitspraken voor mijn denkbewegingen. Door die ruimte heb ik, aldus nog steeds Capellen, in de jaren daarna mijn kwalijke ideeën kunnen uitbouwen. *Platland* zou daarvan het trieste resultaat vormen.

In ieder geval beoefent de historicus Capellen hiermee niet het genre geschiedschrijving! Hij biedt een tendentieuze reconstructie van de afgelopen jaren, die niet klopt met wat er werkelijk is gebeurd. Want na de discussies rond *Woord op Schrift* die doorgingen tot in 2003, heb ik mij niet meer bezig gehouden met de thematiek van de geschiedschrijving in de Bijbel. Ik moest mijn proefschrift schrijven. En wat betreft de bezinning op het verstaan van de Bijbel heb ik mij helemaal gericht op mijn eigen vakgebied, de ethiek. De bezinning op de bijbelse geschiedschrijving hoort bij het vakgebied van mijn collega's van Oude Testament en Nieuwe Testament. Zij zijn (onder andere op dat punt) veel deskundiger dan ik. Ook mijn bijdragen in *Woord op Schrift* kwamen trouwens al niet voort uit de ambitie mij te bemoeien met een ander vakgebied. Ik was ervoor gevraagd omdat ik (al in 1995) een recensie had geschreven over een boek van B. Loonstra.

Misschien lijkt het vreemd dat ik dan toch een nieuwe bijdrage schreef in *Platland*. Maar daar ligt precies het misverstand. Mijn bijdrage in die bundel is niet echt nieuw. Zij berust niet of nauwelijks op extra studie. De redactie

van dat boek vroeg mij om één van mijn artikelen uit *Woord op Schrift* in een andere vorm opnieuw te publiceren. Gezien de bedoeling van de bundel moest de polemiek met Loonstra eruit. Ook mocht ik niet meer uitvoerig analyseren hoe allerlei deskundigen erover dachten (Halpern, Long, etc.). Maar wat betreft het kernpunt vroeg men om hetzelfde als wat in *Woord op Schrift* stond. Eerst sputterde ik tegen. En toen ik toch mijn medewerking toezegde, bedong ik dat ik de terechte kritiek die op *Woord op Schrift* was uitgebracht, mocht honoreren. Het beeld dat ik in de afgelopen jaren, gesteund door de curatoren, in alle rust mijn gedachten in de verkeerde richting verder heb ontwikkeld, klopt dus niet.

Voorzichtiger

Ook is het niet zo dat ik in *Platland* verder ga dan in *Woord op Schrift*. Mijn critici leiden dat af uit de opmerkingen die ik besprak in het artikel van vorige week: over het genre van Jozef, Jona en Daniël. Wat in *Woord op Schrift* nog de vragen van de Amerikaanse bijbelgeleerde Long waren, maak ik volgens hen nu tot mijn eigen vragen. De reden daarvoor is dus echter alleen maar dat ik in *Platland* geen beschrijvingen van anderen mocht geven, niet dat ik zelf anders ben gaan denken. Hoe ik er zelf over denk, heb ik vorige week uitgelegd. Capellen leidt mijn vermeende verdere denkontwikkeling ook af uit het feit dat ik in *Woord op Schrift* nog voorzichtig sprak over metaforen maar nu alles op die kaart zou zetten. Ik begrijp werkelijk niet hoe hij daarbij komt. Juist nu besteed ik veel meer dan in *Woord op Schrift* positieve aandacht aan de twee klassieke strategieën: het harmoniseren en het letten op de strekking van een bijbelpassage. Het

woord ‘metafoor’ gebruik ik niet eens meer! Ik heb al in 2003 geschreven dat ik het een niet zo gelukkig begrip vind voor waar het in deze discussie over gaat. Ik hanteerde het alleen maar omdat ik met Loonstra in gesprek was. Tot op vandaag blijft het begrip ‘metafoor’ echter hardnekkig rondzingen.

Helemaal sprekend lijkt mij bovendien het feit dat ik in *Platland* terugkom van mijn meest uitgesproken voorbeeld van mogelijke metaforen in de bijbelse geschiedschrijving. In *Woord op Schrift* leek het mij mogelijk dat de bijbelse geschiedschrijving kritisch gebruik zou maken van toenmalige mythen. Ik suggereerde dat dit in Genesis 6 het geval zou kunnen zijn, waar sprake is van ‘zonen van God’ die gemeenschap hebben met vrouwen. Overigens is in de discussie daarover te vaak vergeten dat het principe dat ik hanteerde niet vreemd of nieuw was. Door gereformeerden is al veel eerder geopperd dat de Bijbel soms kritisch gebruik maakt van bestaande mythen. Professor drs. J.P. Lettinga heeft dat voorgesteld bij psalm 82 (ook over ‘zonen van God’) en dr. H.R. van de Kamp overweegt het als een legitieme gedachte in zijn commentaar op de Openbaring van Johannes. Ook in psalm 29 is het aangewezen. Alleen tot nu toe betroffen zulke voorbeelden geen geschiedschrijving. Wat ik in *Woord op Schrift* voorstelde, was alleen maar deze mogelijkheid ook mee te nemen bij de uitleg van historische stoffen. Maar in mijn nieuwe bijdrage ga ik op dat punt juist niet verder. Ik parkeer die theoretische mogelijkheid weer, omdat ik het bij nader inzien onwaarschijnlijk vind als daarvan maar één voorbeeld kan worden gevonden, namelijk Genesis 6. Bovendien neig ik inmiddels toch tot de klassieke exegese van Genesis 6. Die exegese ziet in dat hoofdstuk engelen die werkelijk seksuele omgang hadden met vrouwen. Mijn bedoeling met het nieuwe artikel is juist om mij op zulke punten voorzichtiger uit te laten dan een paar jaar geleden.

Hooghartig

Toch zijn er vragen gesteld. De meeste daarvan klonken ook al bij *Woord op Schrift* en zijn in de afgelopen jaren vaak herhaald. Sommige mensen hebben de indruk dat ik ze hooghartig onbeantwoord laat. Maar ik heb in 2003 vele bijdragen aan meerdere bladen en conferenties gegeven waarin ik geprobeerd heb om uitputtend op alle vragen te antwoorden. Bepaalde lezers vonden mijn reacties zelfs onnodig gedetailleerd. Helaas zijn wij als moderne mediaslaven kort van memorie en ontstaat zomaar valse beeldvorming. Zulke beeldvorming doet zich ook voor als mensen denken dat ik allerlei kritiek zou negeren. Bovendien bevat de kritiek sinds mijn reacties destijds geen nieuwe dingen. Voor mijn gevoel had ik op alles wat ik lees al gereageerd. Wel blijken sommigen mijn antwoorden niet overtuigend te vinden, maar dat is een andere zaak. Dan helpt het weinig om het nog een keer te schrijven.

Dialogen

Ter wille van de duidelijkheid en hopelijk ter geruststelling ga ik nu echter toch nog op een enkel punt van kritiek in.

Evenals in *Woord op Schrift* zoek ik ook in *Platland* naar de typische kenmerken van het oudoosterse genre geschiedschrijving. Welke vertelconventies hanteerden vroegere historici? Daarbij noem ik de gewoonte om in

geschiedschrijving de directe rede te gebruiken en dialogen weer te geven. Hedendaagse geschiedschrijvers zouden bijvoorbeeld in 1 Sam. 17:58 kunnen schrijven:

“Nadat David Goliath had verslagen, probeerde Saul te begrijpen wat zijn geheim was”. De bijbelschrijver gebruikt een dialoog: “Saul zei tot hem: Van wie ben jij er één, jongen. David antwoordde: mijn vader is uw onderdaan Isaï uit Bethlehem”.

Moderne historici zouden zulke dialogen onzakelijk vinden. Nu leert onderzoek ons dat zulke dialogen in oudoosterse geschiedschrijving niet altijd letterlijke citaten vormden. De schrijver weet wat er is gezegd of uitgewisseld, maar geeft daar zelf de vorm van een dialoog of van de directe rede aan. Door de woorden die hij daarbij kiest en de vorm die hij hanteert, kan hij tegelijk een spits aanbrengen aan zijn beschrijving. De moderne historicus zou in 1 Samuël 17 misschien afronden met een evaluerende opmerking: “Alles wees erop dat Saul geen antenne had voor het nederige geloofsvertrouwen van David als diens diepste geheim”. De bijbelschrijver bereikt datzelfde effect door de manier waarop hij Sauls vraag en Davids antwoord weergeeft.

Ik vind dit zelf een waardevol inzicht in de omgang met historische bijbelgedeelten. Al bij heel wat preken heeft het mij geholpen om de strekking van een passage, en de boodschap voor vandaag, op het spoor te komen. Tegelijk begrijp ik wel welk gevaar mensen erin vermoeden. Is zo’n dialoog dan verzonnen door de bijbelschrijver? Is het wel echt gebeurd? Past deze visie wel bij de inspiratie? Helaas is op dit punt mijn formulering in *Platland* wat kwetsbaar. Ik schrijf dat de bijbelschrijver zulke dialogen zelf construeert. In *Woord op Schrift* schreef ik dat ook, maar daar zei ik er met nadruk bij: dat deed de bijbelschrijver *zakelijk trouw aan de feiten*. Ook in de latere discussie over *Woord op Schrift* heb ik dat steeds herhaald. Ook al staat het nu niet met zoveel woorden in mijn bijdrage, nog steeds is dat mijn overtuiging. De schrijver wist *dat* er gesproken was en *wat* er inhoudelijk gezegd was. In de weergave kiest hij echter zijn eigen bewoordingen en vormgeving.

Inspiratie

Moet je dit bij alle directe rede of dialogen in de Bijbel aannemen? Zeker niet. Ik noem in mijn artikel dat bijvoorbeeld de woorden van Christus vaak letterlijk bewaard zullen zijn gebleven en vervolgens verzameld werden. Ook kunnen de auteurs van hofannalen soms gebeurtenissen ongeveer in dezelfde tijd hebben vastgelegd als zij plaatsvonden. Dan zullen zij bij het gebruik van de directe rede als vanzelf ook de letterlijke bewoordingen hebben gehanteerd, die nog vers in hun geheugen zaten. Met br. Capellen geloof ik bovendien zeker dat Gods Geest aan bijbelschrijvers zulke dialogen rechtstreeks kan hebben ingegeven. Maar ik zie niet in waarom je dat per definitie altijd zou moeten aannemen, zoals hij suggereert. De Bijbel vertelt zelf hoe Lukas als historicus zelfstandig te werk ging om de feiten te achterhalen. Daartoe hield hij interviews en bezocht hij archieven (om het modern te zeggen, vgl. Lukas 1:1v). Ook dat zou dan eigenlijk onnodig zijn. Gods Geest kon Lukas al schrijvend toch best rechtstreeks ingeven wat er allemaal gebeurd was? Jazeker, maar kennelijk verloopt de inspiratie van de Bijbel niet per definitie zo mechanisch. Lukas was zelf aan het werk, met zijn eigen capaciteiten. Gods Geest had hem daarvoor toegerust en leidde hem erbij. Als dat het geval kan zijn bij de

beschrijving van gebeurtenissen, dan ook bij het weergeven van dialogen. Dat doet niets af aan de inspiratie van de Geest. Gods Geest leidt de bijbelschrijvers in hun zelfstandige activiteit zo dat de dialogen en directe rede precies dat licht op de geschiedenis werpen dat God erbij vindt passen.

Foutloos?

Ook bij een andere moeite met mijn bijdrage is eigenlijk sprake van herhaling van de kritiek op *Woord op Schrift*. Ik houd namelijk de mogelijkheid open dat er kleine marginale menselijke 'fouten' in de Bijbel staan. Ik noem daarbij het voorbeeld van Matteüs 27 waar een citaat van Zacharia aan Jeremia wordt toegeschreven. Calvin sprak daar al van een vergissing. Misschien zijn er vergelijkbare kleine 'fouten' aan de orde bij sommige getallen. Critici menen dat dit strijdt met de onfeilbaarheid van de Bijbel. In antwoord daarop herhaal ik wat ik al vaker schreef. Ook de critici zelf erkennen meestal dat er bijbelteksten zijn waar iets 'fout' lijkt te zijn. Maar met veel vroegere theologen, bijvoorbeeld met K. Schilder, gaan zij ervan uit dat de oorspronkelijke handschriften foutloos waren. Zulke fouten moeten dus ontstaan zijn in het proces van overschrijven.

Dat kan natuurlijk. Ik heb er geen enkele behoefte aan dat uit te sluiten en met een zekere gretigheid 'fouten' uit de Bijbel op te diepen. Maar in navolging van anderen wijs ik erop dat het wel een geforceerde theorie is. Want geen van die oorspronkelijke handschriften is bewaard. Wij hebben alleen nog maar de latere overgeschreven manuscripten, *waarin die 'fouten' dus wel staan*. Waarom zou de Heilige Geest zoveel aandacht besteden aan de oorspronkelijke handschriften die niemand meer bezit, zodat deze tot in de details foutloos bleven? En waarom zou Hij het vervolgens zomaar laten gebeuren dat in de handschriften die de kerk wel heeft, door overschrijven foutjes slopen? De Bijbel was toch juist bedoeld als bewaring van Gods woord voor de kerk van later (artikel 3 NGB)?! Wel erken ik de goede bedoeling van deze gedachtelijn. Als je met een zekere luchtigheid over 'fouten' in de Bijbel spreekt, kun je zomaar de eerbied en het respect voor de Bijbel schaden. Omgekeerd wil deze theorie, die ik op zichzelf geforceerd vind, juist wel de Bijbel met zoveel mogelijk eerbied omringen. Daarom betreur ik achteraf wel de bewoordingen die ik in *Platland* hanteer. Ik typeer deze theorie als een manier om een 'voropgezette mening' te kunnen handhaven. Dat is clean, afstandelijk en onvriendelijk gezegd. Graag waardeer ik bij dezen openlijk de diepere intentie ervan: alle eerbied voor de Schrift!

Desondanks herinner ik eraan dat ik niet de eerste gereformeerde ben die 'foutloosheid' geen geschikte aanduiding voor de Bijbel vindt. Ook voorgangers als Trimp en Van Bruggen wilden de Bijbel niet 'foutloos' noemen. Zij wezen erop dat 'onfeilbaarheid' (art. 7 NGB) of 'betrouw-

baarheid' (art. 5 NGB) niet samenvallen met het wat rationalistische begrip 'foutloosheid'. Ik besef dat het openlaten van de mogelijkheid van 'fouten' in de Bijbel ook misbruikt kan worden. Ik geloof echter dat de Bijbel zichzelf daartegenover kan en zal handhaven en dat wij haar daarbij niet moeten helpen met een theorie die weer nieuwe problemen oproept.

De Schrift zelf

Tenslotte nog een opmerking over de vraag of de Bijbel haar eigen uitlegster is. In mijn artikel zeg ik dat we over dat aloude gereformeerde uitgangspunt sinds de 16^e eeuw, opnieuw moeten nadenken. Sommigen lezen dat alsof ik het ter discussie wil stellen en er afstand van neem. Maar in wat ik vervolgens schrijf, zeg ik duidelijk het tegendeel. Er staat met zoveel woorden 'dat de Schrift zelf criterium moet blijven van wat wel en niet bij haar past'. Het gaat mij erom dit beginsel te handhaven maar dan zo dat we beter in beeld krijgen wat het precies betekent voor de praktijk.

Juist als je werkt met vertelconventies gebruik je buitenbijbelse kennis om de Bijbel uit te leggen. Blijft de Schrift daarbij wel haar eigen uitlegster? Of kun je zulke buitenbijbelse kennis maar beter buiten beeld houden? Volgens mij hebben gereformeerden vaak niet door hoe vaak zij in hun bijbeluitleg al door zulke buitenbijbelse kennis bepaald zijn. Niet pas ik, met mijn interesse in vertelconventies, maar al vele generaties gereformeerde bijbeluitleggers voor mij trekken exegetische conclusies in het licht van zulke buitenbijbelse kennis. Alleen vallen die ons niet meer op. We zijn zo aan bepaalde conclusies gewend dat we ze gewoon zien als rechtstreeks door de Bijbel zelf ontstaan. Zodra je weer beseft hoeveel buitenbijbelse kennis daarin een rol speelt, komt de vraag op wat dan het beginsel betekent dat de Schrift haar eigen uitlegster is. Die vraag is al aan de orde sinds de gereformeerde exegese haar winst is gaan doen met het moderne bijbelonderzoek, dus sinds de 19^e eeuw. In Assen '26 wees de synode een verkeerde hantering van dat moderne bijbelonderzoek terug uit naam van het beginsel dat de Schrift haar eigen uitlegster vormt. Maar tot een positieve verdere doordiening ervan is het sindsdien nooit gekomen, terwijl intussen de exegese haar eigen gang volgde. Ik beschouw dat als een tijdbom onder het gereformeerde schriftgeloof. Dat kan zomaar uiteen ploffen in drie richtingen: evangelisch fundamentalisme, vermenselijking van Gods openbaring, en verstarde orthodoxie.

Helder verklaar ik dat ik geen van deze drie richtingen in wil slaan, maar alle drie als een levensgroot gevaar beschouw voor onze kerken vandaag. Ook daarom vind ik voortgaande bezinning op deze vragen urgent.

Dr. Ad de Bruijne is docent aan de Theologische Universiteit te Kampen en eindredacteur van dit blad.

Zwolse zaken (4)

Indrukken van een synodelid

Grenzeloze liefde.

Hebt u er wel eens over nagedacht hoe groot Gods liefde voor mensen is? In de dagsluiting op vrijdag 18 april jl. worden wij er als synode bij bepaald. We lezen en zingen Psalm 117. Hoe groot en wijd is Gods gunst en goedertierenheid. Een passende afsluiting van onze vergaderdag.

W. Tiekstra ■

Wereldwijde liefde

's Morgens zijn de deputaten Zending, Hulpverlening en Training te gast. Zij presenteren hun werk van de afgelopen drie jaar. Met als voorbeeld het veelomvattende werk in India. Maar wat voor dat land met zijn enorm aantal inwoners geldt, is ook van toepassing op andere landen in de wereld. Er wordt gewerkt aan kerkplanting, opbouw van het kerkelijk leven en versterking van het christelijke dienstbetoon in een wereld vol nood. Denk daarbij aan de bestrijding van aids. Maar ook aan de honger die dagelijks slachtoffers eist onder jonge kinderen. Dat ook het zendingswerk op Papua en in Congo ter sprake komt verbaast niemand. De berichtgeving in het Nederlands Dagblad is maar weinig mensen ontgaan. En anders heeft de EO-documentaire in januari onder de titel *Missionary, go home* de aandacht wel op de problematiek gevestigd. Kort samengevat gaat het om de complexe materie van samenwerking tussen rijke kerken in het Westen en arme kerken in het Zuiden en Oosten. En dat dan wereldwijd gezien!

De deputaten geven aan dat zij zich op die problematiek willen beraden. En wel in overleg met de kerken die mensen naar die gebieden zenden of hebben gezonden. Daar bestaat bij de synode begrip voor. Wij snappen dat je zulke ingewikkelde kwesties niet in sneltreinvaart kunt oplossen.

Br. Jonkman uit Amersfoort vraagt aandacht voor de gebedsverhoring die ds. en mevr. T. de Boer uit Amersfoort hebben ervaren. Ds. De Boer zou vorig jaar naar Zuid-Afrika vertrekken. Toen bleek hij ernstig ziek te zijn. Toch konden de plannen dit jaar worden doorgezet. Begin april zijn zij alsnog naar Afrika vertrokken. (<http://morutideboer.web-log.nl/>)

Redelijk veel aandacht geven we aan het voorstel lid te worden van de Nederlandse Zendingsraad. In het verleden (1951) wilden wij er geen lid van

worden. De reden daarvoor lag in de theologische opvattingen van de oecumenische beweging. Wanneer we nu wel lid worden, moeten we ons afvragen of zij of wij veranderd zijn. De deputaten maken ons duidelijk, dat er in die Raad zaken besproken worden die ook ons bezig houden. Ook dringt onze zuster, de Christelijk Gereformeerde Kerken, er bij ons op aan net als zij lid te worden. Tenslotte geeft de synode haar goedkeuring. Wel wordt benadrukt, dat er een kritische evaluatie op zal moeten volgen.

Intussen willen wij niet uit het oog verliezen, hoe Gods liefde wereldwijd bekend en zichtbaar wordt gemaakt. Zeker het werk dat onder de naam De Verre Naasten wordt gedaan verdient onze gebeds- en financiële steun.

Liefdeswoorden van God

De woorden van Gods liefde in de Nieuwe Bijbel Vertaling vragen voor de tweede keer onze aandacht. De besluitvorming kon de vorige keer dat deputaten bijbelvertaling bij ons waren niet worden afgerond. Nu moet dat wel gebeuren. Het belangrijkste besluit is, dat deputaten en kerkleden kritisch moeten blijven op de Nieuwe Bijbel Vertaling. Onze inbreng kan bij de voor 2017 geplande revisie worden meegenomen. Intussen moeten deputaten ook het proces van de Herziening van de Staten Vertaling gaan volgen. Zeker nu de stichting die daarmee bezig is, na onze eerdere bespreking heeft aangegeven, dat zij wel inzage willen geven in de bij die herziening gehanteerde hertaalcriteria. Al betekent dat niet, dat daarmee de weg open ligt naar nog weer een andere nieuwe kerkbijbel.

Binnenlandse liefde

De hele avond wordt gewijd aan het rapport van het Generaal Diaconaal Deputaatschap en het daaraan gekoppelde Diaconaal Steunpunt. Deputaten worden vergezeld door de Diaconaal Consul br. Dirk-Albert Prins. Zijn motto: 'Tot uw

dienst.' Het blijkt ook het motto van de deputaten te zijn. Zij eindigen hun presentatie met de woorden: 'Vraag het ons!'

Er zijn veel vragen te stellen over het diaconale bewustzijn van ons als kerken. Wat doen wij met de apostolische oproep "voor iedereen het goede te doen, vooral voor onze geloofsgenoten" (Gal. 6:10)? We krijgen als kerken en kerkleden grote kansen, nu de overheid de diaconieën benadert in het kader van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning. Deputaten geven aan, dat zij initiatieven die de liefde van God in Christus voor mensen binnen en buiten onze kerken concreet maken, van harte willen ondersteunen. Al zal dat in de eerste plaats gaan om visie en niet om geld. Diaconale en particuliere initiatieven moeten als het mogelijk is hun eigen financiële broek op houden.

Verder is het belangrijk dat diaconieën elkaar waar mogelijk op het niveau van de classis ondersteunen. De vergadering vraagt aandacht voor de relatie die er ligt tussen diaconaal, pastoraal en missionair werk. Woorden en daden van liefde zijn ook hier niet van elkaar los te maken. Laat steeds meer mensen mogen ervaren, dat God in liefde naar mensen in hun nood omziet. Juist omdat wij die liefde zelf hebben leren kennen in onze Heer Jezus Christus.

Ondersteuning in liefde

Op zaterdag zijn we weer in goede harmonie bijeen. Na de dagopening, waarin we luisteren naar de oproep van de Heer Jezus om als leerlingen van Hem leerlingen te maken, komt het rapport van de deputaten Steunpunt Gemeente Opbouw aan de orde. Een indrukwekkend rapport. Deputaten willen graag met de synode een, wat zij noemen, strategisch beraad. Zij constateren namelijk dat er in de kerken van alles in beweging is. Op tal van terreinen wordt het steunpunt te hulp geroepen, zodat hun taak begint te verschuiven van toerusting naar dienstverlening. Het wordt gezien als een uit de kerken klinkende roep om leiderschap.

Het rapport roept bij nogal wat synodeleden vragen op. Zij krijgen geen vat op de materie. Het is allemaal zo veelomvattend. Alles lijkt met alles samen te hangen. Waarbij dan het steunpunt als een spin in het web zit. Dit ontlokt een van de afgevaardigden de uitspraak: "Zo gauw de spin ter sprake komt lopen de meningen uiteen." Zijn vrouw is bang van spinnen en hij vindt het prachtige dieren. Toch is de slotconclusie dat deputaten en steunpunt goed werk doen binnen de kerken. Vooral omdat zij niet de zweep van de maakbaarheid over de gemeenten leggen, maar werken aan 'ontstaanbaarheid'. Een nieuw woord. Het betekent dat er ruimte wordt gegeven om het leven door de Geest en in liefde te laten ontstaan. Met enige nadruk wordt het leven uit en in de liefde van Christus naar voren gebracht. Alleen dan zal de gemeente wor-

den gebouwd. Niet alleen als gemeente-opbouw, maar ook als gemeente-uitbouw. Het is goed dat er broeders en zusters zijn die hun gaven vanuit de liefde van Christus willen inzetten ter ondersteuning en toerusting van de kerken.

Gedeelde liefde

De middagvergadering heeft een wat ander karakter. De door de vorige synode benoemde deputaten Generaal-Synodale Organisatie presenteren hun rapport. Zij willen vroegtijdig met ons spreken. Graag willen zij op korte termijn vernemen, of zij in de richting die het rapport wijst verder moeten gaan. Als dat zo is, dan kunnen ze in het vervolg van de synode met een meer uitgewerkt plan komen.

Wat is er aan de hand? De Generaal-Synodale Organisatie is in de loop van de jaren sterk uitgebreid. Meer dan dertig deputaatschappen en een aantal steunpunten doen, in opdracht van de kerken, eens in de drie jaar in synode bijeen, hun werk. Hier en daar zijn er raakpunten en soms ook overlappingen. Het geheel is onoverzichtelijk geworden. Dat bevordert ook de betrokkenheid van de kerkleden niet. De Generale Synode wordt meer en meer gezien als iets wat buiten het gewone kerkelijke leven staat. Deputaten hebben een uitvoerig onderzoek gedaan en vervolgens wat gedachten op papier gezet. Daarin geven zij aan hoe het mogelijk anders en hopelijk beter kan. Dit is aan alle deputaatschappen voorgelegd. Die reageerden heel verschillend. Nu willen ze graag van ons weten, hoe wij er tegenaan kijken.

Het roept bij mij gedachten op aan wat ik tijdens deze vergaderdagen meemaak. De weg naar mijn logeeraadres is opgebroken. Daardoor moet ik een andere route volgen om hen te bereiken. Dat voelt aan de ene kant onwennig. Aan de andere kant ontdek ik een ander deel van de mooie omgeving waarin mijn gastvrouw en gastheer wonen. Het is anders dan anders, intussen kom ik wel waar ik zijn moet. Zo is het ook met het kerkelijk leven. Het doel is hetzelfde. Maar kan er ook een andere route worden gevolgd om er te komen? Misschien voelt dat eerst onwennig, maar er kunnen ook heel mooie dingen worden ontdekt. Het laatste woord is hierover nog niet gesproken. We komen er in de nabije toekomst op terug. Uitgangspunt blijft, daar zijn wij het helemaal over eens, onze gedeelde liefde in Christus. Wat hebben we daarin een rijkdom ontvangen. Dat stimuleert.

De volgende drie weken komt de Generale Synode niet in zitting bijeen, in verband met de lentevakantie en de verschillende feestdagen in die periode. Over een week of vier hoop ik u weer bij te praten over ons mooie werk.

In liefde verbonden, Wiebe Tiekstra

Vijf voor vijf

Nederlands Dagblad De krant voor christenen

Maak nu 5 weken lang vrijblijvend en voordelig kennis met het weekendabonnement op het Nederlands Dagblad. U krijgt de krant 5 weken lang elke zaterdag voor slechts 5 euro thuisbezorgd.

Als extraatje ontvangt u daarbij de hele week toegang tot de geheel vernieuwde digitale editie.

Kijk op www.nd.nl/5voor5 voor meer informatie.

www.geefzicht.nl
Giro 131
Dark & Light, Veenendaal

**Geef zicht aan blinden
in Azië en Afrika**

**DARK & LIGHT
BLIND CARE**

CBF

lpb **40 jaar informatie
over kerkelijk leven...**

Al 40 jaar lang vormt de LPB de ogen en oren van mensen die door omstandigheden deelname aan het kerkelijk leven moeten missen door hun werk of persoonlijke omstandigheden.

LPB legt voor hen congressen, vergaderingen, zangavonden en concerten vast op cassette, CD, videoband en DVD.

Ook u kunt zo meekijken en meeluisteren wanneer en waar u maar wilt. Kijk voor informatie over onze uitgaven op **www.luisterpost.nl**. Elke week zijn er nieuwe uitgaven beschikbaar.

De LPB. Ogen en oren tekort!

Postbus 499, 8000 AL Zwolle
038 - 42 70 448, lpb@gbouw.nl
Giro 1250509
...ook voor uw jubileumgift!

Ogen en oren tekort!

luisterpost | bralecatah